

Instytut Pamięci Narodowej

<https://ipn.gov.pl/pl/historia-z-ipn/archiwum/135509,Dariusz-Rogut-Polacy-i-obywatele-polscy-w-obozach-NKWD-MWD-na-terytorium-ZSRS-po.html>
03.03.2026, 03:29

Dariusz Rogut: Polacy i obywatele polscy w obozach NKWD-MWD na terytorium ZSRS po roku 1944

Kłęski wojsk niemieckich na froncie wschodnim i szybkie posuwanie się Armii Czerwonej na zachód rozpoczęło w 1944 r. przygotowywaną przez Armię Krajową akcję „Burza”. Zderzyła się ona z akcją sowiecką zmierzającą do metodycznego zlikwidowania polskich sił zbrojnych w kraju.

14.01.2024

PH

„Burza” zakładała walkę zbrojną na tyłach niemieckiego frontu, samodzielne wyzwalenie poszczególnych obszarów i miast oraz ujawnianie się władz AK i przedstawicieli konspiracyjnych władz cywilnych, jako gospodarzy terenu wobec nadchodzących oddziałów Armii Czerwonej.

Burza od wschodu

Wkroczenie na tereny Wileńszczyzny w drugiej połowie 1944 r. jednostek sowieckich rozpoczęło w ramach akcji „Burza” operację „Ostra Brama”. Miała ona na celu samodzielne zdobycie Wilna przez oddziały AK. Akcja nie powiodła się, a do 20 lipca 1944 r. rozbrojono tam prawie 7 000 żołnierzy AK. Podobny przebieg miały wydarzenia na Obszarze AK Lwów. Tylko na terenach „Polski Lubelskiej” od października 1944 r. do stycznia 1945 r. aresztowano 13 142 osoby, w tym – według Sowietów – 9 010 żołnierzy AK (68,5 %). Fala represji bardzo szybko ogarnęła całą Białostocczyznę. W ciągu zaledwie kilku dni (od 1 listopada do 8 listopada 1944 r.) organy „Smiersz” i NKWD aresztowały tam 1200 żołnierzy AK i innych organizacji. Podobnie wyglądało to na innych terenach Polski.

Represje sowieckie nabrały „mocy prawnej” w momencie utworzenia kolaboracyjnego Polskiego Komitetu Wyzwolenia Narodowego, który jako „władza administracyjna”, podpisał 26 lipca 1944 r. umowę o stosunkach między Wodzem Naczelnym a polską administracją. Wynikało z niego, iż PKWN zgadza się na poddanie jurysdykcji prawa sowieckiego polskiej ludności cywilnej w strefie operacji wojennych, nie określając wówczas wielkości tej strefy. Za bezpieczeństwo i porządek publiczny na tym obszarze odpowiadało dowództwo frontów oraz struktury NKWD. Praktycznie dawało to Sowietom nieograniczone możliwości represji i aresztowań. Głębokość pasa

przyfrontowego na (60-100 km) określiła dopiero uchwała Państwowego Komitetu Obrony ZSRS (*Gosudarstwennyj komitet oborony* – GoKO) nr 7558 z 20 lutego 1945 r.

W wielu przypadkach do września 1944 r. wcielono aresztowanych szeregowych członków AK w struktury rezerwowych jednostek „ludowego” Wojska Polskiego. Miało to związek z wydanym 27 lipca 1944 r. przez dowódcę 1 Armii Polskiej Zygmunta Berlinga rozkazem w sprawie rozbierania oddziałów Armii Ludowej, Armii Krajowej i Batalionów Chłopskich.

Rozkaz o likwidacji i rozbieraniu struktur AK „mających w swoim składzie niemieckich szpiegów” (sic!) wydał Stalin 31 lipca 1944 r. dyrektywą nr 220169. Na jej podstawie oficerów należało internować, a podoficerów i szeregowych żołnierzy kierować do zapasowych batalionów 1 Armii Wojska Polskiego. O praktycznych działaniach w ramach tej dyrektywy mówił rozkaz nr 75 z 2 sierpnia 1944 r. dowódcy 1 Frontu Białoruskiego, marszałka Związku Sowieckiego Konstantego Rokossowskiego.

Przykładem łamania przez Związek Sowiecki prawa międzynarodowego i zasady suwerenności państwowej było aresztowanie w marcu 1945 r. w Pruszkowie k/Warszawy przywódców Polskiego Państwa Podziemnego. W Moskwie 18-21 czerwca 1945 r., przy biernej postawie zachodnich aliantów, przeprowadzono „proces szesnastu”. Był on jedynym politycznym, pokazowym i propagandowym procesem skierowanym przeciwko legalnym władzom polskim. Sfingowane śledztwo i proces, w którym padały oskarżenia m.in. o współpracę AK z Niemcami, miało na celu zdyskredytowanie w oczach światowej i polskiej opinii publicznej legalnych władz RP w Londynie.

Aresztowania na terenach Litewskiej SRS (sowieckiego tworu ukonstytuowanego decyzją Rady Najwyższej ZSRS z 3 sierpnia 1940 r.), a szczególnie na Wileńszczyźnie, trwały od sierpnia do grudnia 1944 r. i nasiliły się z początkiem stycznia 1945 r. Według relacji świadków przypominało to czasy okupacji niemieckiej. Wielu żołnierzy AK zostało również skazanych przez sowieckie sądy wojskowe: uznawano ich za obywateli sowieckich (na mocy dekretu Prezydium Rady Najwyższej ZSRS z 7 września 1940 r. wszystkim osobom przebywającym na terytorium LSRS narzucono obywatelstwo sowieckie) i stosowano wobec nich sowieckie prawodawstwo karne.

Represje wśród kadry dowódczej AK i przedstawicieli Delegatury Rządu miały na celu osłabienie polskiego podziemia podległego rządowi londyńskiemu i zniszczenie struktur politycznych przeciwnych PKWN. Dla wzmocnienia swojej pozycji PKWN nie tylko dysponował własnymi organami bezpieczeństwa (UB) i Milicji Obywatelskiej, ale miał pełną „pomoc” ze strony kontrwywiadu wojskowego „Smierszu”, NKWD (trzy dywizje) i Armii Czerwonej.

Kategorie represji

W zależności od miejsca osadzenia osoby represjonowane można generalnie podzielić na pięć kategorii. W pierwszej, jako „internowani”, znaleźli się żołnierzy podziemia niepodległościowego. Umieszczano ich w obozach dla jeńców wojennych i internowanych. Szeregowców i podoficerów skoncentrowano m.in. w obozie w nr 270 Borowiczach oraz nr 41 Ostaszkowie. Kadre dowódczą i pracowników Delegatury Rządu wywieziono do obozu w nr 454 Riazaniu.

Drugą grupę – osoby cywilne internowane oraz zamieszkałe na Kresach Wschodnich II RP i jedynie podejrzane o udział w konspiracji polskiej – kierowano do obozów kontrolno-filtracyjnych, m.in. w Donbasie, Stalinogorsku, Saratowie, Kizlu i Szaturze. W grupie tej znalazły się także zamieszkałe na terenach Pomorza Gdańskiego, Wielkopolski i Śląska osoby pochodzenia niemieckiego, folksdojczy oraz podejrzani o współpracę z Niemcami.

W trzeciej grupie znalazły się osoby oskarżone o popełnienie przestępstw przeciwko państwu sowieckiemu. W większości skazanych przez frontowe trybunały wojskowe czy Kolegium Specjalne NKWD (*Osoboje sowieszczanije - OSO*) wywożono do obozów pracy („poprawczych obozów pracy - *isprawitiel'no-trudowyje łageria - ITŁ*).

Czwartą grupę stanowią osoby przymusowo i bezprawnie wcielone w szeregi Armii Czerwonej. Dotyczy to przede wszystkim ludności zamieszkującej tereny wschodnie II RP zaanektowane przez Związek Sowiecki. Tu przykładem są losy żołnierzy AK rozbrojonych i wywiezionych do w Kaługi po akcji „Ostra Brama”, a następnie skierowanych do wojskowych batalionów roboczych.

Do piątej grupy należą aresztowani obywatele polscy, m.in. Mazurzy, Kaszubi i Górnoszlązacy kierowani do batalionów pracy utworzonych dla Niemców.

Wyliczone wyżej praktyki represyjne od stycznia 1944 r. do końca lat czterdziestych objęły na terenach II Rzeczypospolitej – wedle szacunkowych danych – około 100 tysięcy Polaków i obywateli polskich. Aresztowania, internowanie, osądzanie (według ustawodawstwa sowieckiego) oraz masowe wywózki stanowiły naruszenie i złamanie prawa międzynarodowego. Aresztowań dokonywano na mocy postanowień władz sowieckich, które na opanowanych ziemiach polskich czuły się faktycznymi „gospodarzami”. Dla wielu Polaków rozpoczął się kolejny okres okupacji, tym razem – sowiecki.

Kaługa i bataliony robocze Armii Czerwonej

Prawie 5000 żołnierzy AK (4405 na początku sierpnia 1944 r. spod Wilna) oraz „poborowych” Polaków z Wileńszczyzny i Nowogródzkiej wywieziono do Kaługi (na południowy zachód od Moskwy) i przymusowo wcielono w szeregi 361 zapasowego pułku piechoty ACz. Po odmowie złożenia sowieckiej przysięgi wojskowej, wysyłano ich do lasów na południowy wschód od Moskwy. Podzielono na cztery bataliony robocze z sowieckimi dowódcami. Pracowali w trudnych zimowych warunkach przy wyrębie i zwózce drzewa. Podczas pobytu w lasach podmoskiewskich Polacy podejmowali liczne próby ucieczek (ponad 500 przypadków). Takich uciekinierów traktowano jako dezertersów z Armii Czerwonej i skazywano na wyroki od 5 do 10 lat „poprawczych obozów pracy” i kilkuletnią utratę praw obywatelskich. Na początku stycznia 1945 r. dwoma transportami przyjechało do Polski prawie 3000 z nich.

Obozy kontrolno-filtracyjne

Funkcjonowanie obozów kontrolno-filtracyjnych (*proveročno-filtracionnyje łageria - PFL*) poprzedziło istnienie specobozów (*special'nye łageria*, obozy specjalne) powstałych na mocy postanowienia GoKO ZSRS nr 1069 z 27 grudnia 1941 r. Specobozy zorganizowano dla „byłych wojskowych” Armii Czerwonej, którzy znaleźli się w niewoli lub okrażeniu przeciwnika, „zdrajców ojczyzny”, szpiegów i dezertersów. Osoby przebywające w nich przechodziły „gosprowierkę” – kontrolę państwową (filtrację).

Aresztowanych Polaków i obywateli polskich skierowano do kilkunastu obozów kontrolno-filtracyjnych. Działania te wynikały prawdopodobnie z olbrzymiego zapotrzebowania na darmową siłę roboczą sowieckiego przemysłu. Z Wilna w lutym, marcu i maju 1945 r. odprawiono transporty do Stalinogorska, Donbasu (łącznie ponad 4500 osób) oraz 2200 osób do PFL nr 0321 w Jelszance koło Saratowa. Łącznie wywieziono tam ponad 7400 osób. Natomiast na początku lutego 1945 r. wysłano około 2000-2500 więźniów ze Lwowa do obozu nr 0310 w Krasnodonie

(obwód ługański) w Donieckim Zagłębiu Węglowym. W latach 1945-1946 wiele osób z terenów Polski „pojałtańskiej” przetrzymywano także w innych obozach m.in. PFŁ nr 0302 w Kizlu (1300 osób), PFŁ nr 048 Szachty (ok. 1000), PFŁ nr 0324 Szatura (1500).

Na obecnym etapie badań nie można precyzyjnie przedstawić liczby osadzonych w PFŁ Polaków i obywateli polskich. Na 17 czerwca 1945 r. spośród 25 047 obywateli polskich przetrzymywanych w więzieniach i obozach NKWD – 9185 (36,7%) przebywało w obozach kontrolno-filtracyjnych. Do tej liczby należy doliczyć mieszkańców Kresów Wschodnich II RP (z Wilna i Lwowa, nie traktowanych jako obywatele polscy). Łącznie w pierwszych miesiącach 1945 r. w PFŁ przebywało ponad 18 000 Polaków i obywateli polskich.

► [Czytaj całość na portalu przystanekhistoria.pl](#)

[Poprzedni Strona](#)

[Następny Strona](#)

Artykuł